

O'QUVCHILARNING YOZMA NUTQ KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Parpiyev Odil Olimovich

Qo'qon universiteti,
Ta'lim kafedrası v.b. dotsenti
odilparpiyev71@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-mart 2025-yil
Tasdiqlandi: 26-mart 2025-yil
Jurnal soni: 14
Maqola raqami: 28
DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v14i.1139>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS

boshlang'ich sinf, lug'at, kompetensiya,
lingvistik kompetensiya, so'z, yozma, nutq,
interaktiv, metod.

ANNOTATSIYA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini o'stirishdan asosiy maqsad nutqiy vaziyatlarda o'z fikrini ifodalay oladigan yoshlarni tarbiyalashdir. Ushbu maqolada o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish usullari yoritilib, soha mutaxassislarning ilmiy asarlaridan iqtiboslar keltirish orqali muallif fikrlarini izohlab bergan. Boshlang'ich sinflarda pedagogik kuzatishlar asosida muammoning mohiyati aniqlangan va topshiriqlar metodikasi ishlab chiqilgan.

Kirish. YUNESKOning "Ta'lim–2030" Inhxon deklaratsiyasida dunyo bo'yicha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish barcha uchun hayot davomida sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratishga e'tibor qaratilgan. Respublikamiz prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasida ta'lim sifatini tubdan yaxshilash maqsadida, avvalo, o'quv dasturlari, o'qituvchi uchun metodik qo'llanmalar ilg'or xalqaro mezonlarga moslashtirilishi lozimligi alohida ta'kidlanganligi fikrimiz isbotidir. "Shu bilan birga bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ularga sermazmun va tushunarli kitoblarni yaratish zarurati, bu borada kelgusi o'quv yilidan boshlang'ich sinflarda davlat ta'lim standarti o'rniga ilg'or tajriba asosida, bolaga ortiqcha yuklama bermaydigan "Milliy o'quv dasturi" joriy etiladi"¹ – deya ta'kidlanishi soha mutaxassislari oldiga mas'uliyatli vazifalarni yuklaydi. Buning natijasida boshlang'ich sinflar uchun ona tili va o'qish savodxonligi integratsiyasiga asoslangan yangi darsliklar amaliyotga joriy qilindi va bunda asosiy e'tibor o'quvchilarda to'rt xil kompetensiya: tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozishni rivojlantirishga ustuvorlik qaratildi. Bu vaqtinchalik bo'lsa-da, boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limiga yangicha yondashuvlarni boshlab berdi.

2023-2024-o'quv yilidan boshlang'ich sinflarning yangi avlod darsliklari asosida ta'lim olishi, ularni kompetensiyalarga asoslangan holda XXI asr hayotiy ko'nikmalariga tayyorlab borish masalasining kun tartibida ekanligi Respublikamizda ta'limga bo'lgan e'tiborning ustuvorligidan dalolat beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining til kompetensiyalarini rivojlantirish, og'zaki nutq bilan bir qatorda fikrni yozma ifodalay olishlariga erishish orqali ularni ijtimoiy hayotning to'laqonli a'zosiga aylantirish har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisining kundalik vazifasidir. Maqolada o'quvchilarning yozma nutq kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan fikrlarni bayon qilamiz.

Kompetensiya lotincha "compete" so'zidan olingan bo'lib, "erishyapman", "munosibman", "loyiqman" degan ma'nolarni bildiradi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvmi ik bor fanga amerikalik tadqiqotchi N.Chomskiy kiritgan bo'lib, u 1965-yilda Massachusetts universitetida til nazariyasiga nisbatan "kompetensiya" atamasini ishlatdi. Bunda u "kompetensiya yoki tilni bilish va foydalana olish tilni haqiqatda ishlata olish tushunchalari o'rtasidagi farq asosini anglash" nazariyasini ilgari surib, kompetensiyalarga asoslangan ta'limga asos soldi.² Lingvistik kompetensiya – fonetik, orfografik, leksik, grammatik bilimlarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi va o'quvchilarda nutqiy qobiliyatni rivojlantiradi. Lingvistik kompetensiyaning asosini ikkita komponent tashkil qiladi: 1.O'rgatilgan qoidalarga asoslangan bilim. 2. Nutqni tushunish va muloqot qilish

qobiliyati. Lingvistik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi hisoblanib, quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Sintaktik kompetensiya – og'zaki va yozma nutqni grammatik jihatdan to'g'ri qurish qobiliyati.
2. Pragmatik kompetensiya – muloqotda lingvistik tushunchalarni to'g'ri qo'llash qobiliyati.
3. Semantik kompetensiya – nutqiy iboralarni izohlash qoidalardan foydalanish qobiliyati.

Kompetensiyaviy yondashuvlar asosida yozma nutqni malakali egallash boshlang'ich sinf o'quvchilari ma'naviy-axloqiy faoliyatining ajralmas qismidir. O'quvchilarning yozma nutq qobiliyatlarini rivojlantirish o'z milliy tili va adabiyotiga mehr-muhabbat uyg'otadi, shaxsiy fazilatlarini – tevarak-atrofga nisbatan ijobiy munosabatni, mas'uliyatni, mehnatsevarlikni, muloqot qilish qobiliyatini, maqsadga erishishda qat'iyatlilikni shakllantiradi.

Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy shunday degan edi: "Yozma nutq bolaning aqliy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega va fikrlashni rivojlantiradi. Yozma nutqni bunday tushunish zamonaviy psixolingvistlarning konsepsiyalari asosida yotadi, unga ko'ra malakali yozish bu nutq ishidagi fikrni lingvistik vositalar orqali ifodalash qobiliyati hisoblanadi va shaxsning dunyoga bo'lgan qarashlarini aks ettirish, xulq-atvor me'yorlarini, muloqot me'yorlarini o'zlashtirish qobiliyatini aks ettiradi."³

Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich ta'lim uchun DTSda asosiy e'tibor boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning nutqini rivojlantirishga qaratilgan, chunki bola aynan shu yoshda yozma nutqni o'zlashtira boshlaydi va ta'lim jarayonida olingan ko'nikmalarni yaxshilaydi va mustahkamlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Ona darsliklarida har xil turdagi leksik mashqlar berilgan bo'lib, bu esa o'qituvchidan bunday mashqlar ustida ishlashda turli variantlarda amalga oshirishni taqozo etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyasini shakllantirish o'qituvchining darsda qanday ish turlaridan foydalanishiga, leksik materialni o'rganishning qanday usullarini qo'llashiga bog'liq bo'ladi.

Leksik ishlar tizimli tarzda amalga oshirilishi, u nafaqat ona tili darslarida, balki o'qish savodxonligi, tabiiy fan, matematika, texnologiya darslarida ham o'qituvchi nazoratida o'tkazib borilishi kerak. Rus metodisti A.V. Tekuchev ham leksik ishlar tizimli asosda ona tili fanining barcha bo'limlarini qamrab olgan holda pedagogik jihatdan ma'lum maqsadni amalga oshirish asosida tuzilgan bo'lishi shart,⁴ – deya fikr bildirgan bo'lsa, T.V. Kotsareva esa "lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda lingvistik vositalarni boyitib borish, o'quvchilarni nutqda til vositalaridan foydalanishga o'rgatish, fikrni shakllantirishga o'rgatish, yozma nutq mazmunini rejalashtira olishni o'rgatish, nutq

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. "O'zbekiston nashriyoti". Toshkent – 2021.

² To'xtayeva F.Sh. Ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvda pedagogning raqamli kompetentlikning ahamiyati. ISSN 2181-1717 (E) Образование и инновационные исследования (2022 год №7).

³ Выготский, Л. С. Проблема возрастной периодизации детского развития [Текст] : Л. С. Выготский // Вопросы психологии. – 1972. – № 2. – С. 114-123

⁴ Текучев А. В. Методика преподавания русского языка в средней школе. М.: 1958. С.120

zahirasini doim boyitib borish, muloqot jarayonida nutq, nutq odobiga rioya qilishni o'rgatish"⁵, kerak deb ta'kidlaydi. Ilmiy manbalarni kuzatar ekanmiz, bir guruh olimlar leksik mashqlar ustida ishlashda alohida so'zning ma'nosini tushuntirish va uni kontekstda qo'llashgacha bosqichma-bosqich ish turlarini qo'llash kerak desa, yana bir guruh olimlar so'zning ma'nosi ustida ishlashda faqat matnga asoslanishi kerak deb hisoblaydilar. Bizningcha, ona tili darslarida tizimli asosda alohida so'zning lug'aviy ma'nosini tushuntirish, shu so'z ishtirokida ibora, gap tuzish, uni kontekstda qo'llay olish darajasiga erishish bilan birga berilgan matnga asoslanib so'zlar ustida ishlash yaxshi natija beradi. Fikrimizni ona tili darsliklaridagi o'quv materiallari asosida izohlab o'tamiz. 3-sinf ona tili darsligining 2-qism⁶ida berilgan 73-mashqda sirdosh, yelkadosh, suyanchiq, sadoqatli, 84-mashqda shatak, 86-mashqda qarilik, donolik, oqibatli, yoshlik, 91-mashqda bakteriya, 93-mashqda yaylov so'zlari matnga asoslanib tahlil qilinsa, 65-betda dizaynerlik, 95-mashqda g'allakor, sirdosh so'zlari ustida alohida ish turlari tashkil qilinadi. 4-sinf 1-qism⁷da berilgan 6-mashqdagi madhing, turkiy el, madhing, 7-mashqdagi kamolot, 13-mashqdagi gardish, bechora, 15-mashqdagi jonzot, xomush, 18-mashqdagi g'ururli, dimog'dor, 29-mashqdagi globus, okean, ekvator chizig'i, 53-mashqdagi payvand, band, harchand, 56-mashqdagi kit, akula, zardob so'zlari kontekst mazmunidan kelib chiqib izohlanib, bolalarning faol lug'atiga aylantirish ustida ishlansa, 14-mashqda navkar, vahm, 27-mashqdagi dovuchcha, muddat, tashabbus, 55-mashqdagi yulduz, xavfsizlik, rassom, tashakkur, shaxmat, 69-mashqdagi lohar, dilbar, muhayyo, yo'ldosh, chehra so'zlari alohida ishlashni talab qiladi. Leksik mashqlar va ular ustida ishlash o'quvchilarda lingvistik kompetensiyani shakllantirishga yordam berib, natijada boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni tuzishga imkon beradigan ko'nikmalar, matnni mustaqil ravishda tuzish qobiliyati, turli nutqiy vaziyatlarda so'zlardan foydalanish zarurligini tushunish qobiliyati rivojlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sintaktik kompetensiyalarni rivojlantirishda ona tili darsliklarida berilgan o'quv materiallari, sintaksisga doir mashq turlari, ular ustida ishlashning usullari muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga sintaktik bilimlar savod o'rgatish davridan boshlanib, 4-sinfda ham davom etadi va ham amaliy, ham nazariy o'rganadilar. Metodist olimi T.G.Ramzayeva boshlang'ich sinflarda gap ustida ishlashni shartli ravishda besh yo'nalishga bo'ladi:

1. Gap haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish (til birligi bo'lgan gapning muhim belgilarini o'rgatish).
 2. Gap qurilishini o'rgatish (so'z birikmasida so'zlarning bog'lanishi ustida ishlash, gapning grammatik asosini, bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning xususiyatlari, yoyiq va yig'iq gaplar ustida ishlash).
 3. O'quvchilarning nutqida gapning maqsadga va ohangga ko'ra turlaridan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish.
 4. Gapda so'zlarni aniq qo'llash ko'nikmasini o'stirish.
 5. Yozma nutqda gapni to'g'ri tuzib yozish (uni bosh harf bilan boshlash, tinish belgilarini qo'yish) ko'nikmasini shakllantirish.⁸
- O'zbek metodist olimi S.Matchonov⁹ gap tarkibidagi so'z birikmalarini ajratish ko'nikmasini hosil qilishda gaplarni yoyish, so'zlari aralash berilgan gapni qayta tiklash, tinish belgilarisiz matndan gaplarni ajratish, gapni tahlil qilish va chizmasini chizish kabi mashq turlaridan foydalanishni tavsiya etadi. Bu mashq turlari metodik jihatdan to'g'ri tanlanganini biz amaliyotda kuzatdik va bu mashqlardan foydalanish o'quvchilarga sintaktik kompetensiyalarini rivojlantirishda yaqindan yordam berayotganining guvohi bo'ldik.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishdan asosiy maqsad so'z, so'z birikmasi, gap mazmunini tushunish, nutqiy vaziyatlarda grammatik jihatdan to'g'ri shakllangan gap, matn tuza olish qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Biz ushbu maqolada asosan o'quvchilarning yozma nutq malakalariga baho berish va ularni yanada rivojlantirish uchun tavsiyalar ishlab chiqishga e'tibor qaratdik. Tadqiqotda pedagogik kuzatish, taqqoslash, solishtirish metodlaridan foydalanildi va Qo'qon shahridagi 15-, 39-maktablarining 3 – 4-sinflarida tajriba-sinov ishlari

amalga oshirildi. Ona tili ta'limi samarali bo'lishi uchun Vilyam Kilpatrik tomonidan amaliyotga kiritilgan "Loyiha metodi"dan foydalanib, o'quvchilardagi lingvistik kompetensiyalar aniqlandi. Buning uchun o'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlaridan kelib chiqib, pragmatik topshiriqlar tayyorlandi. Bunday topshiriqlarni tayyorlashda quyidan yuqoriga va yuqoridan pastga yondashuvidan foydalanildi. Jumladan, quyida yuqoridan pastga yondashuviga asoslanib tuzilgan, o'quvchilarning yozma nutq malakalarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlardan namunalar keltiramiz. Buning uchun mashqlar uch toifaga ajratildi:

1. Berilgan so'zlar va iboralardan gaplar tuzish.
2. Berilgan so'z va iboralardan turli mavzularda paraqraflar tuzish.
3. Taqdim etilgan materialdan paraqraflar yozish.

1. Berilgan so'zlar va iboralardan gaplar tuzish.

Mashqni o'tkazishdan maqsad: O'quvchilarning sintaktik tuzilmalardan foydalanish darajasini aniqlash. Mashq 3-sinf o'quvchilariga tavsiya etildi.

1-mashq. Quyidagi so'zlarga mos qo'shimchalar qo'shing va birikmalar hosil qiling.

1. Akram _____ kitob _____
2. Gullar _____ rang _____
3. Hovli _____ yugur _____
4. Daftari _____ yozmang _____
5. Parta _____ chizmang _____
6. Uka _____ urishmang _____

2-mashq. Tartibsiz berilgan so'zlarni moslab, gap tuzing. Kelishik qo'shimchalaridan foydalaning.

1. | baliq | ovi | hamma | borish | hamma |.
2. | dunyo | bering | bolalar |.
3. | yoritadi | quyosh | dunyo | hamma | u | minnatdor |.
4. | qushlar | do'stimiz | biz |

3-mashq. Quyidagi so'z birikmalarini o'qing va gaplar tuzing.

Mayin shabada, qizil gul, esayotgan shamol, sovuq havo, tirishqoq bola, mazmunli kitob, yosh bola, oppoq qor.

4-mashq. Chiziqlar o'rniga matn mazmuniga mos so'zlarni qo'ying.

Chimyon bag'rida _____ ochildi. Oy _____ esa yanada chiroyli ko'rinadi. Uzoqdan toynig _____, sal keyin _____ shovillashi itlarning _____ bilan aralashib sokinlikni buzardi. Kamol ota _____ bosh, uning o'g'itlari _____ asqotadi. O'roqni olib, _____ kirishsa, uyalganidan _____ uning qo'lidani yumushini olardi.

Foydalanish uchun so'zlar: hammaga, lola, nevaralari, soyning, akillashi, yoshlarga, ishga, shu'lasida, ovozi,

2. Berilgan so'zlar va bir mavzuga doir ibora va gaplardan paraqraflar yasash.

Mashqni o'tkazishdan maqsad: O'quvchilarning paraqraflar mazmunini asosiy mantiqiy izchillikda bir butun matn yaratish malakasini aniqlash. Mashq 3-sinf o'quvchilariga taqdim etildi.

1-mashq. Aralash tarzda berilgan paraqraflarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtiring.

Daraxt voqeasi.

A)–Bularni eshitgan ota “Har biringiz to'g'ri gapirdingiz. Chunki sizlar turli fasllarda bordingiz. Ammo shuni bilinglarki, bitta daraxtga bir faslning o'zi bilan hukm chiqarmaslik kerak. Agar qishdagi ko'rinishiga suyanib, “Daraxt faqat quruq” desangiz, uning bahordagi yashilligini, yozdagi go'zalligini, kuzdagi shirin mevalarini inkor qilgan bo'lib qolasiz.

B)–To'ng'ich o'g'il qish faslida, ikkinchisi bahorda, uchinchi o'g'il yozda, kenja esa kuzda bordi. Barchalari daraxtni ko'rib kelishgach, otalari ulardan “Qani, har biringiz ko'rgan daraxtingizni birma-bir sharhlab beringchi” dedi.

D)–“Xuddi shuningdek, bir shaxs haqida ham bitta vaziyatdan, bitta burchakdan turib, birgina odamning gapi bilan hukm chiqarmanglar. Uning hamma tomonini o'rganib chiqib, keyin xulosa chiqaringlar”, - dedi ota.

⁵ Коцарева Т.В. Формирование языковой компетентности младших школьников средствами лексической работы // Учительский журнал. 2013. № 1.

⁶ Baynazarova D. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. II qism. Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. –88 b.

⁷ Toirova M.E. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. I qism. Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. –88 b.

⁸ Рамзаева Т.Г., Львов М.Р. Методика обучени русскому языку в начальных классах. - М.: 1979. с.291-292.

⁹ Matchonov S., Bakiyeva H., Gulomova X., Yo'ldosheva Sh., Xolboyeva G.. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. – 2021-yil.

E)–Bir odamning to'rtta o'g'li bor edi. Shoshilib qaror chiqarmaslik, fikrlar yuzaki bo'lib qolmaslik borasida hayotiy dars o'rgatish uchun ota ularni uzoq vodiya joylashgan katta daraxtni ko'rib kelishga yubordi.

F)–To'ng'ich o'g'il "Daraxt juda xunuk va qurigan ekan", dedi. Keyingisi "Daraxt yam-yashil bargli ekan" dedi. Uchinchisi "Daraxt xushbo'y gullar bilan qoplangan ekan" dedi. Kenja esa "Daraxtning mevalari ko'p ekan" dedi.

3. Berilgan o'quv materialidan paragraf yozish.

Mashqni o'tkazishdan maqsad: O'quvchilarning berilgan matn asosida paragraflarning tuzilishi va mazmunini tushunganliklarini aniqlash. Mashq 3-, 4-sinf o'quvchilariga taqdim etildi.

1-mashq. Matnni o'qing va FDM (PEE – Point- Evidence- Explanation) usulidan foydalanib, paragraf yozing.

Xazinadagi boylik meniki emas

Har safar sulton Abdulhamidxonning poyabzali yirtilganda uni o'zi qaytadan tikib ta'mirlab olar edi.

Saroy xizmatchilari undan "Nega yangi poyabzal sotib olmaydiz" - mamlakatning boyligi o'z qo'lingizda-ku? - deb so'raganida, sulton: "Xazinadagi boylik meniki emas - xalqniki, men musulmonlarning haqini o'z ehtiyojini uchun sarflay olmayman, axir men bu yerga ularni behuda sarflash uchun emas, uni muhofaza qilish uchun kelganman" - der edi.

Shu sababdan u o'z kasbi bo'lmish duradgorlik bilan shug'ullanib, yog'ochdan har xil buyumlar yasay, xizmatchilar esa, buyumlarni bozorda sotib kelishar, bundan tushgan pulni sulton o'zi va oilasi ehtiyoji uchun sarflar edi.

Sulton Abdulhamidxonni taxtdan ag'darishgach, uning saroyiga talonchilar ishonch bilan, katta boylik umidida "hoynaxoy, sulton cheksiz boylikni yashirgan bo'lsa kerak" - degan xayolda kirishadi.

Talonchilar biror teshik tuynukni ham qoldirmasdan, hamma yoqni tintuv qilib chiqishgach, u yerdan bor yo'g'i, tahorat qilish uchun suv to'ldirilgan obdasta, artinish uchun sochiq va joynamozdan bo'lak hech narsa topa olmaydilar va noumid holda u yerdan qaytib chiqib ketadilar.

Natijalar. Boshlang'ich sinflarda o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari shundan dalolat berdiki, o'quvchilarning yozma nutqni rivojlantirish ustida bajarilgan mashqlari tajriba va nazorat sinflarida bir xil ko'rsatkichga ega bo'lmadi. Tajriba sinflarda yozma nutqqa oid mashqlarni bajarishda pragmatik yondashuv asosida tashkil etilishi nazorat sinflariga qaraganda tajriba sinflarida yuqori samaradorlik ko'rsatkichini berdi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyalarni yozma mashqlar asosida rivojlantirishga doir tadqiqot natijalarini 1-rasmda keltirib o'tamiz. (1-rasm.)

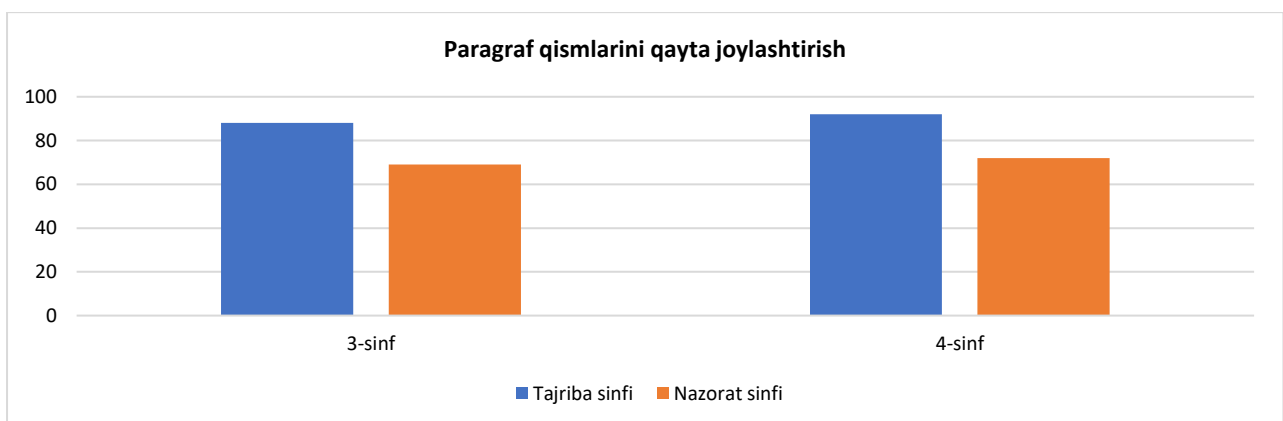
t/r	Bajariladigan mashq turlari	2-sinf		3-sinf		4-sinf	
		TS	NS	TS	NS	TS	NS
1	So'zlarga mos qo'shimchalar qo'shish va birikmalar hosil qilish	78%	64%	86%	65%	90%	66%
2	Tartibsiz berilgan so'zlarni moslab, gap tuzish. Kelishik qo'shimchalaridan foydalanish	81%	68%	83%	70%	87%	69%
3	So'z birikmalari asosida gaplar tuzish	82%	71%	85%	71%	89%	71%
4	Chiziqlar o'rniga matn mazmuniga mos so'zlarni qo'yish	83%	69%	90%	76%	91%	73%

1-rasm. So'zlar va iboralardan gaplar tuzish bo'yicha nazorat bosqichida boshlang'ich sinf o'quvchilarining lug'aviy ko'nikmasi shakllanish darajasining qiyosiy natijasi¹⁰

Loyiha metodi asosida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari nazorat sinflariga qaraganda tajriba sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyalar rivojlanishi yuqori ekanligini ko'rsatdi. Tajriba sinflarida ham past o'zlashtiruvchi o'quvchilar bor bo'lib, ular guruhlarda ishlash jarayonida muvaffaqiyatga erishdilar. Bu esa ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarning shaxsiy qiziqish va dunyoqarashi, o'zlashtirish darajasidan kelib chiqib ish ko'rish lozimligini eslatadi. Yuqoridagi natijalarga asoslanib, ona tili darslarida o'quvchilarning

yoza nutq kompetensiyalarini rivojlantirishda "Kichik guruhlarda ishlash", "Loyiha metodi" ta'limiy metodlari samarali hisoblanadi.

Qo'qon shahridagi 39-maktabning 3-, 4-sinflarida FDM usulidan foydalanib, o'quvchilarning paragraflar mazmunini tushunish va matq qismlarini mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish malakasini aniqlash mashqlari o'tkazildi. Mashqlarni bajarishda sinf o'quvchilarining quyidan yuqoriga yondashuvi asosida olib borgan amaliy ishi kuzatildi va ijobiy natijalarga erishilgani qayd etildi. (2-rasm.)

2-rasm. 3-, 4-sinflarda paragraf yashash.¹¹

Qiyoslash metodi asosida olib borilgan tadqiqot natijasi shuni ko'rsatdiki, loyiha usulidan foydalanib paragraflar yozish va bir butun

¹⁰ Muallif ishlanmasi.

¹¹ Muallif ishlanmasi

matn qismlarini ketma-ketlikda joylashtirish, bu orqali bolalarda bir fikr bilan boshqa bir fikrni ajrata olish ko'nikmalari shakllantiriladi. Natijada esa o'quvchilarning insho va bayon yozishdagi malakalari o'sib boradi.

3-, 4-sinf o'quvchilariga FDM usulidan foydalanib paragraf yozish topshirig'i berildi. Mashqni bajarish tajriba sinflarida kichik guruhlarda ishlash orqali amalga oshirilgan bo'lsa, nazorat sinflarida esa individual yoki juftlikda ishlash orqali bajarildi. Paragraf yozish boshqa mashq turlariga qaraganda murakkab bo'lgani uchun o'quvchilardan katta mehnatni talab qiladi. Paragraf bu katta yozma ijodiy ishlar,

hikoyalarning qismlarini ajratib turadigan blok hisoblanib, uning asosiy maqsadi yozma ijodiy ishda fikrlarni tartibli, izchil ifodalash imkonini berishdir. Berilgan matndan paragraf yozish mashqining natijalarini 3-rasmda ifodalashga harakat qildik. Qarang. 3-rasm. Berilgan matnda uchta paragraf mavjud bo'lib, o'qituvchi buni topish va yozish topshirig'ini beradi. Tabiiyki, o'quvchilar har xil fikrlarni bayon etdilar. Faqat jamoada ishlab, hamfikir o'quvchilargina to'g'ri paragraf tuza oldilar.

t/r	Paragraflar	3-sinf		4-sinf	
		TS, o'quvchi soni	NS, o'quvchi soni	TS, o'quvchi soni	NS, o'quvchi soni
1	Xalqning mulkini himoya qilish sulton Abdulhamidxonning asosiy maqsadi edi.	77%	66%	83%	66%
2	Sulton Abdulhamidxon duradgorlik kasbi orqali oilasini moddiy qo'llab-quvvatlardi.	82%	67%	85%	71%
3	Sulton Abdulhamidxon taxtdan ag'darilganda ham xalq mulkini muhofaza qilgani ma'lum bo'ldi.	84%	69%	87%	73%

3-rasm. Matn asosida paragraf yozish.¹²

Tajriba sinflarda o'quvchilar kichik guruhlarda ishlab, yagona umumiy fikr yozganliklari uchun natijalar nazorat sinfidagi o'quvchilar bildirgan fikrlarga qaraganda aniqroq va lo'nda ifodalandi. Chunki kichik guruhlarda ishlash orqali o'quvchilar fikrlarini mantiqan, semantik va grammatik jihatdan ifodalash imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Boshlang'ich sinflardagi pedagogik kuzatishlar, o'qituvchilar bilan olib borilgan suhbatlar ayrim o'quvchilarda lingvistik kompetensiyalar yaxshi rivojlanmagani, buning oqibatida bunday o'quvchilar leksik, semantik, sintaktik, grammatik mashqlarni bajarishda o'z sinfdoshlaridan ortda qolayotgani, fikrni yozma ifodalashda jiddiy xatoliklar qilayotganini ko'rsatdi. Buning sababi sifatida boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilarni hayotiy ko'nikmalarga tayyorlovchi ta'lim usullarining yetarli emasligini ko'rsatib o'tamiz.

Muhokama. Ta'limning turli bosqichlarida o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish dunyo olimlarining nigohidan chetga chiqmagan. Chunonchi, Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan R.A. Budagov, V.A. Maslova, M.R. Lvov, o'zbek milliy metodikasi jonkuyar olimlaridan N. Mahmudov, B. To'xlijev, S. Matchonov, T. Ziyodova, M. Shamsiyeva va boshqalar o'quvchilarda lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning metodikasini nazariy va amaliy asoslab berganlar. Lekin bugungi kun ta'limi soha mutaxassislaridan XXI asr o'quvchilarining qiziqishlari va o'zlashtirish darajasini hisobga olib, pragmatik topshiriqlarni ishlab chiqib, ta'lim jarayonida turli interaktiv usullarni qo'llash orqali samaradorlikka erishishni talab qilmoqda. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'qituvchilari ona tili darsliklarida berilgan o'quv materiallari bilan cheklanib qolmasdan, uni mazmunan va shaklan boyitib, o'quvchilar uchun qulay ta'limiy vaziyat yarata olsalargina ko'zlangan maqsadga erishish osonlashadi.

Tadqiqotchi O'g'iljon Olloqova shunday yozadi: "Pragmatika tilshunosligi kichik nazariyasi bo'lib, u "tilni foydalanuvchilar nuqtayi nazaridan, ayniqsa, ular qilgan tanlovlar, ijtimoiy o'zaro

munosabatlarda tildan foydalanishda duch keladigan qiyinchiliklar va ularning tildan foydalanishga ta'sirini o'rganish".¹³

Tilshunoslikda "pragmatika" atamasi bilan parallel ravishda "pragmatik kompetensiya", "pragmatik yondashuv" tushunchalari qo'llanadi. Pragmatik kompetensiya dastlab Xomskiy quyidagicha ta'rif bergan: "Turli maqsadlarga muvofiq tildan to'g'ri foydalanish shartlari va usullarini bilish".¹⁴ Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ona tili ta'limida pragmatik yondashuv bo'yicha bilimlarini oshirish kerak deb hisoblaymiz.

Metodistlar yozma savodxonlikni oshirishning uch darajasini taqdim etadilar. Birinchi bosqichda o'qituvchi insho yoki ijodiy ishning qismlari haqida ma'lumotlar beradi. O'quvchiga nafaqat mavzu, balki qismlardagi ba'zi ma'lumotlar va reja tuzish uchun fikrlar ham beriladi. Ikkinchi bosqichda o'qituvchi sinfga yozish uchun aniq mavzu beradi. Guruh mashg'ulotlarida ushbu mavzu bo'yicha ma'lumotlarni ishlab chiqish o'quvchilarga bog'liq. Uchinchi bosqichda o'quvchilar guruh mashg'ulotlarida o'z mavzularini tanlashlari va ishlab chiqishlari kerak.¹⁵

Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N. Leontev quyidagicha tavsiflaydi: "Nutqni o'stirish va rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar, balki sifat jihatdan o'zgarish jarayonidir, zero u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir".¹⁶ Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirish ularning og'zaki nutqiga asoslanib, til fanining barcha bo'limlarini qamrab olgan holda davom ettiriladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish oddiydan murakkabga tamoyili asosida ma'lum bir izchillikda olib borilishi o'qituvchidan har bir o'quvchi nutqi uchun qayg'urishi kerakligini anglatadi. O'quvchilar yozma nutq kompetensiyalarini rivojlantirishda boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quv-uslubiy metodik qo'llanmalar, rasmiy izohli lug'at, mashqlar to'plami bilan ta'minlash yaxshi natijalarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. "O'zbekiston nashriyoti". Toshkent – 2021.
2. To'xtayeva F.Sh. Ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvda pedagogning raqamli kompetentlikning ahamiyati. ISSN 2181-1717 (E) Образование и инновационные исследования (2022 год №7).

3. Выготский, Л. С. Проблема возрастной периодизации детского развития [Текст] : Л. С. Выготский // Вопросы психологии. – 1972. – № 2. – С. 114-123
4. Текучев А. В. Методика преподавания русского языка в средней школе. М.: 1958. С.120
5. Коцарева Т.В. Формирование языковой компетентности младших школьников средствами лексической работы // Учительский журнал. 2013. № 1.

¹² Muallif ishlanmasi

¹³ Olloqova O'. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning kompetensiyaviy yondashuvini tashkil etish. Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 6-son (2021-yil, dekabr).

¹⁴ Yuqoridagi manba.

¹⁵ Parpiyev O. Ona tili darslarida ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'quvchilarning yozma nutq savodxonligini oshirish. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 02 (2024) / ISSN 2181-1415.

¹⁶ D.R. Babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). – T.: «Barkamol fayz media», 2018, – 432 b.

6. Baynazarova D. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. II qism. Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. – 88 b.
7. Toirova M.E. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik, I qism. Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. –88 b.
8. Рамзаева Т.Г., Львов М.Р. Методика обучени русскому языку в начальных классах. - М.: 1979. с.291-292.
9. Matchonov S., Bakiyeva H., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Xolboyeva G.. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. – 2021-yil.
10. Olloqova O'. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning kompetensiyaviy yondashuvini tashkil etish. Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 6-son (2021-yil, dekabr).
11. Parpiyev O. Ona tili darslarida ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'quvchilarning yozma nutq savodxonligini oshirish. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 02 (2024) / ISSN 2181-1415.
- 12.D.R. Babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). – T.: «Barkamol fayz media», 2018, – 432 b.